

Steinar og menn

Karl Hjelm verkamaður á Neskaupstað er mikill áhugamaður um allt sem lýtur að steinum og hefur safnað þeim um áratuga skeið. Hann lætur sér ekki nægja að flytja þá heim í stofu sína, heldur vill hann skyggast á bakvið þá ef svo má segja, kynnast eðli þeirra og uppruna, skyldleika þeirra og flokkun. Hann er því allra manna fróðastur um steinafræði hér austanlands, og hefur meira að segja ritað bók um íslenska steina, sem enn hefur ekki verið útgefin, og tekið myndir fyrir hana. Eftirfarandi grein er úr bókarhandriti Karls, og hefur hann góðfúslega leyft Glettingi birtingu hennar.

Steinar og menn eru samofinn þáttur í þróunarsögu menningarinnar. Steinninn hefur fylgt mannkyninu gegnum alla sögu þess, allt frá fyrstu sporum mansins til hátækniðenningu þessa dags, og mun vafalaust verða svo um ókomna framtíð.

Fyrstu not manna af steinum, voru nýting tinnu og glerhalla til áhalda, fyrst sem vopn og til eldsláttu. Síðan fylgdi leirmótun og leirbrennsla í kjölfarið, jafnframt því sem steinar voru hafðir til skrauts og margskonar annara nota. Segja má að það sé sambandi manns og steins að þakka, að hægt er að tala um menningu.

Smám saman fóru menn að nota steina á fjölbreyttari hátt og málmvinnsla var næsta skrefið. Má með réttu segja, að hún sé undirstaða nútímmamenningar. Samhliða þessu, fyr og nú, notuðu menn steina til skreytinga, bæði sem skartgripi og til skrauts í hýbýlum og véum sinum. Allskonar smíði úr steinum hefur hvarvetna verið til staðar, og snemma varð til vönduð steinsmiði.

EKKI þarf því að undra, þó margskonar tiltrú á steinum hafi fylgt manninum frá upphafi, og töldu menn vissa steina búa yfir ytra og innra krafti og náttúru, og að innri lífmáttur jarðar

Bergkrystall, eins og hann finnst fegurstur.

byggi í steinum. Fátt er þó hægt að segja með vissu um þá hluti, en hið sterka samband manns og steins í tímans rás, hlýtur að frjóvga hugafl og listræna sköpunargáfu. Þeim sem við steina fást, sér til yndis og ánægju, finnst steinninn höfða til sín, finna gjarnan fyrir áhrifum frá honum, eins og hann tali til þeirra.

Steinasöfnun

Hvað veldur því eiginlega að menn fara að safna steinum? Hvers konar fólk er það sem stundar slika þóju? Hvernig geta menn boðið af stað upp til fjalla í grjótburð eftir erfiða vinnuviku?

Jú - steinaskoðun og söfnun er tengd áhuga fólks á landinu og náttúrunni, og þeir sem safna steinum kunna að njóta myndrænna forma eða formleysu, fólk með næmt fegurðarskyn og myndrænt innsæi.

Sumir hafa horn í síðu steinasafnara, og því miður hafa sumir þeirra gefið tilefni til þess, með miður góðri umgengni á söfnunarstöðum. Peir sem það gera spilla fyrir hinum, sem leggja metnað sinn í að ganga vel um og bera virðingu fyrir umhverfinu. Slæma umgengni má oft rekja til kunnáttuleysis í meðhöndlun steina, eins og að losa um berg eða kljúfa, og ætti

enginn að reyna slíkt, nema vera búinn að þjálfa sig í því áður, og leita tilsgnar kunnáttumanna.

Á hinn bóginn gera steinasafnarar mikil gagn, með því að ná þessum djásnum úr skauti náttúrunnar og varðveita þau, því móðir náttúra er óblíð við þessar gersemar sínar, sem verða illa fyrir barðinu á veðri og vindum. Við sjáum oft aðeins brotin og mylfnuna af því sem eitt sinn voru fagrar fyllingar og steinadjásn. Raunar kemst mannshöndin hvergi nærrí eyðingaröflum náttúrunnar í afköstum.

Steinasafnarar ættu að hafa góð sambönd við eigendur þeirra jarða eða landa sem þeir safna á, og æða ekki um löndin án þeirra vitneskju.

Steinasöfnun hefur vafalaust verið fjölskyldugaman um langa hríð, og má stundum rekast á frásagnir af því í gömlum sögum. Hins vegar hygg ég það vera frekar nýtt áhugamál manna, að koma upp raunverulegum steinasöfnum.

Agatar eru með sveipenda hringlaga munstri.

Vert er að beina því til fólks sem safnar steinum, að ganga vel um landið. Virðing og tilfinning fyrir landinu og náttúru þess, eykur ánægjuna af söfnun og skoðun steina, og gæta skal þess vel að láta ekki "græðgina" ná tökum á sér. Skemmdir á sérkennilegum náttúrufyrirbærum, svo sem dropasteinum í hellum og örðrum fallegum berg- og steinamyndunum, eru nánast glæpur gegn sköpunarverkinu í heild, og ber að umgangast slíkt með hlýju og virðingu.

Steinum safna menn á nokkuð mismunandi hátt. Flestir vilja ná sem fegurstum og glæsilegustum eintökum, til að prýða með þeim stofur sínar og garða. En því miður vantar oft einhverja fyllingu í slík steinasöfn, hjá þeim sem eingöngu leita eftir slíku. Þar vantar oft margar tegundir smærri steina, sem ekki geta beinlinis talist hilluskraut. Því er það þannig, að í mörgum glæsilegustu einkasöfnum er mjög sjaldgæft að sjá steina eins og phillipsit, gismondín, levín og gyrolít, svo og ýmsa berg- og málsteina. Sumar þessar tegundir eru þrátt fyrir það frekar algengar, og því síður getur þar að líta hinar fágætari tegundir smærri steina.

Aðrir eru svo þeir, sem hafa meira gaman að hinum smáu og sjaldgæfu steinum, og njóta sín best við að leita þeirra og skoða þá. Þeir geta dundað langtínum saman á sama melkkoli við iðju sína. Pað eru líka helst sílkir menn, sem uppgötva nýjar eða afbrigðilegar steintegundir. Þó er nú nokkuð almennt að báðar þessar leiðir fari að einhverju leyti saman.

Steinar í ljósi sögunnar

Margt hefur verið rætt og ritað um steina. Í elstu ritum sögunnar er meira og minna um þá fjallað. Einkum eru það gimsteinar eða einhverskonar "máttugir" steinar, sem ritað er um, og gjarnan um nýtingu steina.

Í Biblíunni eru fjölmargar frásagnir um steina, og í upphafskafla hennar "Genesis", er minnst á svonefnda "Sjóamsteina", sem áttu að vera til staðar í aldingarðinum Eden, en óvist er, um hvaða steina var þar að ræða. Á sumum tungumálum er það þýtt sem onyx. Talið er að orðið sé komið úr Semísku, og hafi verið ritað "onisiaom" og merking þess óljós, en gríska orðið onyx, sem þýðir naglfar sé slanguryrði og til komið vegna orðlíkingar. Einnig halda sumir að þarna sé átt við glerhalla yfirleitt.

Í elstu ritum Biblíunnar, Jobsbók, sem talin er skrifuð um 700 f. Kr., er lýst námum og

málmvinnslu. Í Orðskviðum Salómons er minnst á kynngimagnaða náttúrusteina. Oft er líka minnst á gimsteina, en þeir höfðu ýmsa táknaðena merkingu, sem þeir hafa haldið í tímannar rás. Þar er jaspís viða getið sem undirstöðusteins, og þýðir nafn hans "undirstaða hins fullkomna."

Í Nýja-Testamentinu er líka viða minnst á steina, og í Opinberunarbók Jóhannesar eru mjög litríkar frásagnir af steinum og samlíkingum steina. Við skulum líta á borg framtíðarinnar, er Jóhannes sá í vitrun sinni á Pathmoseyjum:

"Ljómi hennar var líkur dýrasta steini, sem skyggður Jaspíssteinn, krystallskær... og efni mórsins um hana var Jaspís... Undirstöðusteinar borgarmórsins voru skreyttir allskonar gimsteinum. Sá fyrsti var Jaspís, annar Safír, briðji Kalsedon, fjórði Smaragð, fimmti Sardonyx, sjötti Sardis, sjöundi Krísolít, áttundi Beryl, níundi Tópas, tíundi Krýsópras, ellefti Hyasint, tólfsti Ametyst. Og hliðin voru tólf perlur, og hvert hlið fyrir sig úr einni perlu, og stræti borgarinnar var skírt Gull, sem gagnsætt gler..."

Ójá, skyldu ekki allar skrautbyggingar og "kaupkringlur" jarðarinna verða ærið tilkomulitlar í samanburði við slíka byggingu. (Athuga ber, að steinarnir í upptalningunni hafa táknaðena merkingu og koma oft fyrir í Bíblíunni).

Fyrstu rit sem fjölluðu sérstaklega um steina, komu frá Grikkjum, og ritaði spekingurinn Aristotelis (384-322 f.Kr.), um ýmsa nafngreinda steina. En fyrsta raunverulega fræðiritið um steina, skrifaði Rómverjinn Plinus hinn eldri (23-79 e.Kr.). Flokkar hann þar gimsteina, og skrifar einnig um töframátt steina, jafnt sem vísindalegar lýsingar og flokkun þeirra.

Í fomsögum okkar er sagt frá ýmsum kynngimögnum okkar er sagt frá ýmsum kynngimögnum töfrasteinum, en fyrstu lýsingar steina hér á landi er að finna í ritinu "Tlōfordní" eftir Jón Guðmundsson lærða, frá um 1640. (Hefur aldrei verið prentað). Um miðja 17. öld ritar svo danski vísindamaðurinn Erasmus Bartholin um ljósfræðilega eiginleika íslenska silfurberg-sins. Á 18. öld rita þeir Eggert Ólafsson og Ólafur Olavius nokkuð um steina í ferðabækur sínar, og til eru bréf sem Ólafur sendi með íslenskum steinum til Náttúrugripasafnsins í Kaupmannahöfn, með nöfnum og lýsingum sýnanna og fundarstöðum. Í Íslandslysingu Porvaldar Thoroddsen er nokkuð sagt frá steinum, og erlendir steinafræðingar hafa tölувart ritað um íslenska

Nokkrir slípaðir "Lukkusteinir".

steina bæði fyrir og nú. Auk þeirra sem hér var getið, má nefna rit G. Rose, er út kom 1826, og bók C. Rammelsberg, sem út kom í Leipzig 1860, og telja má fyrsta raunverulega fræðiritið um íslenska steina.

En fyrstu raunverulegu úttektina á íslenskum steinum gerði Guðmundur G. Bárðarson í jarðfræðikennslubók sinni. Kringum 1960 gerir breski jarðfræðingurinn G. P. Walker yfirgrípmiklar rannsóknir á geislasteinasvæðum á Austfjörðum, og Þjóðverjinn Volker Bets hefur allnokkuð ritað um íslenska geislasteina í erlend tímarit. Fyrir nokkrum árum gerðu vísindamenn undir stjórn S. Jankovic svo rannsóknir, einkum á Lónssvæðinu, með tilliti til málmvinnslu, á vegum Tæknistofnunar Sameinuðu þjóðanna og Orkustofnunar, og hefur komið frá þeim greinargóð lýsing á bergmyndun og málsteinum þessa svæðis og

Agat.

annara svæða er hagnýt jarðefni kynnu að finnast á.

Sveinn Jakobsson o.fl. hafa ritað ýmislegt um íslenska steina, t.d. í tímaritin Áfanga, Náttúrufræðinginn og Útvist. Árið 1983 var stofnað í Reykjavík, Félag áhugamanna um steinafræði, og 1988 hóf það útgáfu blaðs er nefndist Steinn, en ekki kom nema eitt tölublað.

Nýlega kom svo út bókin Íslenskir steinar, eftir Axel Kaaber og fleiri. Það er gullfalleg og aðgengileg uppláttarbók, með ágætum lit-myndum eftir Grétar Eirksson.

Máttur steina

Margir bæði fyrr og nú, hafa mikla trú á ýmsum steinum, sem þeir telja að færí sér gæfu eða góða heilsu. Ekki er alltaf um ákveðnar steintegundir að ræða, en blóðrauður jaspís og ópal þykja góðir heilsusteinar, einnig blóðsteinn (Heliotrope), sem á að hafa mikla náttúrukrafa, einnig þykja geislasteinar góðir heilsusteinar, og þykja góðir við dofa og sleni.

Mikil trú er á jaspís, og þykir hann jafnvel rísa vel undir nafni, sem merkir "undirstaða hins fullkomna", eins og fyrr getur. Einning þykja flestir sigildir gimsteinar hafa ýmsa góða krafa. Bergkrystall er talinn geyma mikla orku, og jafnvel forritunarhæfileika, líkt og tölvur nútímans (hann er nú mikil notaður í tölvuiðnái), og verkar þá sem aðrir lukkansteinar, eftir því hvernig hugarfar viðkomandi persóna hefur. Eitt frægasta dæmið er "Örlagahauskúpan", sem fannst í formu Maya-musteri í Mið-Ameriku. Hún á ýmist að valda gæfu eða ógæfu, eftir hugarfari og ferli viðkomandi manna, en þetta er hauskúpumynd úr slípuðum bergkrystal.

Þá er spurningin, er þetta hjátrú? Það sem kallað er hjátrú er ákaflega viðtækt hugtak, sem teygja má á ýmsa lund. En gæta verður vel að einu, að oft er örskammt milli hjátrúar og vísindalegra staðreynda. Margt af því sem áður var kallað hjátrú, er staðreynd í dag.

Í steinum eiga vissar fareindahreyfingar sér stað, og hafa jafnvel verið ljósmyndaðar út-

geismanir frá þeim. Hygg ég að sumir þeir, sem tala af lítilsvirðingu um trú manna á steina, kaupi sér rándýr "afjónunartæki", í stað þess að stilla nokkrum góðum steinum upp á hillu hjá sér.

Fornþjóðir lögðu mikið upp úr mætti jarðarinnar í trúarbrögðum sínum, og voru margir "guðir" þeirra og vættir, persónugervingar náttúruaflanna, og töldu þeir jöröina jafnvel lifandi veru, og þar á meðal var margt tengt steinum.

En, er þá steinninn alveg "steindauður". Um það skal ekkert fullyrt hér, en vaka og kröftum efna í jarðíkinu, sem lúta sínum lögmálum, má oft líkja við "tilfinningu eða þrá til sköpunar." Hvort um lífmagn er að ræða eður ei, er máski full langsoðt spurning, en væri nokkuð út í hött að tala um "skapandi flæði."

Lukku- og heilsusteina bera fjölmargir menn á sér, fólk af öllum gerðum og stéttum, en ekki síst afreksmenn á ýmsum sviðum, og má þar nefna íþróttamenn, suma fremstu skáknillinga heims, aflakónga, bankastjóra og kaupsýslumenn, og svo mætti lengi telja. Peir sem umgangast steina með andakt og nákvæmini, finna oft frá þeim mismunandi áhrif, og finnust stundum eins og steinninn tali til sín. Er því best lýst með orðum eins farsæls skipstjóra og aflakóngs, sem ber á sér lukkustein: "Pegar maður þarf að standa einn, og taka afdráttarlausar ákvarðanir, er snerting við steininn eins og stuðningur góðs vinar."

Í gömlum sögnum er sagt frá Jóni Daniels-syni útvegsbóna í Vogum á Vatnsleysuströnd, er uppi var á síðustu öld, og safnaði steinum í fötu og gaf vermonnum og öðrum er til hans leituðu, lukkansteina, og þóttu þeir gefast vel.

En hvaða máttur er þetta? Er þetta máske reynsla kynslóða í aldaraðir? Eða er þetta fyrst og fremst vinátta og væntumþykja í garð steinsins, eða minninga honum tengdum? Eða er þetta eitthvað, sem ekki er hægt að útskýra á þessari stundu? Ekki er ég fær um að dæma það, en...

Margt er það í steininum, sem mennir ekki sjá,
og margt hann gæti sagt þér, ef vildir hlusta á.
En gæti hann talað til þín, og gæti hann átt sér mál?
Og gæti máske í steininum einnig búið sál?